

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-3-30>

Стефанчишен Р. В.,
доктор філософії в галузі права

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ВВЕДЕННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN IMPLEMENTING THE LEGAL REGIME OF MARTIAL STATE

У статті досліджено міжнародний досвід введення правового режиму воєнного стану у різних країнах. Встановлено, що міжнародний досвід свідчить про те, що введення воєнного стану є ефективним інструментом для захисту держави від зовнішньої агресії та внутрішніх загроз. Встановлено, що правовий режим слід розглядати як сукупність правових норм, які визначають та регулюють правовий статус конкретних суб'єктів (визначає їх права та обов'язки та порядок їх реалізації), відносин, процесів у певній сфері. Визначено, що основними цілями введення в країні правового режиму воєнного стану, є: забезпечення обороноздатності країни в умовах воєнної агресії; захист життя, здоров'я, прав та свобод людей та громадян; забезпечення належного функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпечення публічного порядку та безпеки. Визначено, що дефініції категорії «правовий режим воєнного стану» відбувається вже на основі нормативного визначення, що обумовлено національною та безпековою важливістю однорідного тлумачення цієї категорії.

Встановлено, що введення правового режиму воєнного стану вимагає оперативного та ефективного реагування державних органів на загрози національній безпеці, що обумовлює необхідність чіткого правового регулювання. Введення такого режиму є крайнім заходом, який вживається державою у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з військовою агресією, загрозою державному суверенітету, територіальній цілісності або конституційному ладу. Цей режим передбачає суттєве обмеження прав і свобод громадян, а також наділення органів державної влади та військового командування додатковими повноваженнями.

Досліджено досвід введення воєнного стану у США, Великій Британії, Франції, Польщі, визначено процедурні особливості.

Встановлено, що правовий режим воєнного стану не повинен використовуватися для необґрунтованого обмеження прав і свобод громадян або для узурпації влади. Визначено, що важливим є те, щоб після закінчення воєнного стану всі обмеження прав і свобод громадян були скасовані, а повноваження органів державної влади повернуті до попереднього рівня.

Ключові слова: *правовий режим, воєнний стан, збройна агресія, національна безпека, міжнародний досвід.*

The article examines the international experience of introducing the legal regime of martial law in different countries. It has been established that international experience shows that the introduction of martial law is an effective tool for protecting the state from external aggression and internal threats. It was established that the legal regime should be considered as a set of legal norms that determine and regulate the legal status of specific subjects (determines their rights and obligations and the procedure for their implementation), relations, processes in a certain area. It was determined that the main goals of introducing the legal regime of martial law in the country are: ensuring the country's defense capability in conditions of military aggression; protection of life, health, rights and freedoms of people and citizens; ensuring the proper functioning of state authorities and local self-government bodies; ensuring public order and security. It was determined that the definition of the category "legal regime of martial law" is already based on the normative definition, which is due to the national and security importance of a uniform interpretation of this category.

It has been established that the introduction of the legal regime of martial law requires prompt and effective response of state bodies to threats to national security, which necessitates the need for clear legal regulation. The introduction of such a regime is an extreme measure used by the state in emergency situations related to military aggression, a threat to state sovereignty, territorial integrity, or the constitutional order. This regime involves a significant restriction of the rights and freedoms of citizens, as well as the granting of additional powers to state authorities and military command.

The experience of introducing martial law in the USA, Great Britain, France, and Poland was studied, and procedural features were determined.

It was established that the legal regime of martial law should not be used to unreasonably restrict the rights and freedoms of citizens or to usurp power. It was determined that it is important that after the end of martial law, all restrictions on the rights and freedoms of citizens are abolished, and the powers of state authorities are returned to their previous level.

Key words: *legal regime, martial law, armed aggression, national security, international experience.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку суспільства виникають нові, глобальні виклики, що породжують різні зміни, зокрема і геополітичні. При цьому, всі ці зміни, в тій чи іншій мірі впливають правовий режим як на нормативний порядок регулювання державою правових засобів, спрямований на створення умов для задоволення інтересів суб'єктів права, який виражається у специфіці способів і гарантій їх реалізації і заснований на дії спільних принципів, що приводять усі його елементи у впорядковану систему [12]. Особливих змін правовий режим зазнає тоді, коли актуалізуються питання захисту національної безпеки та суверенітету. Зокрема, мова йде про введення в державах правового режиму воєнного стану.

Метою дослідження є на основі проведеного аналізу міжнародних та вітчизняних наукових праць, нормативно-правових актів, розкрити сутність правового режиму воєнного стану, його мету, заходи, передумови, а також вивчити досвід введення такого режиму в інших країнах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питань, що пов'язані із правовим режимом воєнного стану, особливо актуалізувалося із введенням такого режиму в Україні, проте завжди викликало науковий інтерес. Зокрема, такі питання стали предметом наукових робіт таких вчених як Ю. Битяк, Т. Василець, В. Гарашук, О. Костенко, С. Кузніченко, О. Кузьменко, П. Лютіков, О. Малько, В. Опришко, І. Паламар, С. Петров, М. Тищенко, В. Шишкін та ін. Проте, актуальність дослідження категорії правового режиму воєнного стану не втрачає своєї актуальності, з огляду на події, що відбуваються сьогодні на міжнародній арені.

Виклад основного матеріалу. Багатогранність предмету дослідження викликає необхідність першочергового вивчення категорій «правовий режим» та «правовий режим воєнного стану», визначити їх особливості.

На думку О. Петришин, правовий режим являє собою сукупність правових норм, які визначають порядок організації та діяльності

органів державного управління, їх компетенцію, повноваження, методи та форми здійснення їх діяльності, а також юридичний статус суб'єктів правовідносин, що виникають у процесі цієї діяльності [5].

В свою чергу В. Шишкін визначає правовий режим як сукупність правових норм, які визначають особливий порядок правового регулювання суспільних відносин, що встановлюється на всій території України або в окремих її місцевостях на час дії надзвичайної ситуації [11].

На думку М. Піренкова, правовий режим є сукупністю правових норм, які визначають правовий статус суб'єктів права, їх права та обов'язки, а також порядок реалізації цих прав та обов'язків у певній сфері суспільних відносин [6].

Існує багато визначень правового режиму в контексті конкретної сфери чи питання, на які він поширюється, зокрема: правовий режим проведення антитерористичної операції, військово-цивільної адміністрації, інвестиційної діяльності, охорони навколишнього середовища, прав людини, міжнародних договорів тощо. Однак, досліджене дає можливість визначити правовий режим як сукупність правових норм, які визначають та регулюють правовий статус конкретних суб'єктів (визначає їх права та обов'язки та порядок їх реалізації), відносин, процесів у певній сфері.

Як зазначає С. Скрипка, правовий режим воєнного стану відображає баланс між потребами держави і суспільства в екстремальних умовах та правами і свободами громадян. Запровадження режиму воєнного стану є свідченням найвищого ступеня кризової ситуації в країні, яка вимагає вжиття негайних і, досить часто, кардинальних заходів для забезпечення безпеки та виживання українського народу і держави [10].

Звертаючись до нормативного визначення цього поняття, слід зазначити про наявність визначення у двох законах, проте ці визначення є однаковими. Законом України «Про правовий режим воєнного стану» як і Законом України

«Про оборону України» визначено, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [8].

При цьому, Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб.

В свою чергу, Законом України «Про оборону України» встановлюються засади оборони України, а також повноваження органів державної влади, основні функції та завдання органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обов'язки підприємств, установ, організацій, посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони [7].

Звертаючись до наукового визначення категорії «правовий режим воєнного стану», слід відзначити те, що детермінування цього поняття вченими відбувається вже на основі нормативного визначення. На нашу думку, це обумовлено національною та безпековою важливістю однорідного тлумачення цієї категорії.

Так, підсумовуючи думки науковців, можливим є визначити правовий режим воєнного стану як сукупність правових норм, які визначають умови та порядок введення воєнного стану в певній країні, що супроводжується обмеженням прав і свобод громадян, введенням додат-

кових обов'язків, застосуванням спеціальних заходів безпеки, зміною правового статусу громадян, введенням відповідальності за порушення правового режиму воєнного стану.

Крім цього, вбачається можливим визначити основні цілі введення в країні правового режиму воєнного стану, а саме: забезпечення обороноздатності країни в умовах воєнної агресії; захист життя, здоров'я, прав та свобод людей та громадян; забезпечення належного функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпечення публічного порядку та безпеки.

Слушною видається думка В. Басс та Т. Корж-Ікаєвої, що правовий режим воєнного стану може різнитися в залежності від конкретних законів та конституційних норм кожної держави. На думку науковців, існують загальні риси того, як може функціонувати правовий режим воєнного стану, зокрема:

- 1) процедура введення;
- 2) обмеження прав і свобод громадян;
- 3) розгортання військ і контроль над населенням;
- 4) зміни у судочинстві та правопорядку;
- 5) медична допомога та гуманітарні заходи;
- 6) взаємодія з міжнародним співтовариством [1].

Введення правового режиму воєнного стану вимагає оперативного та ефективного реагування державних органів на загрози національній безпеці, що обумовлює необхідність чіткого правового регулювання. Введення такого режиму є крайнім заходом, який вживається державою у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з військовою агресією, загрозою державному суверенітету, територіальній цілісності або конституційному ладу. Цей режим передбачає суттєве обмеження прав і свобод громадян, а також наділення органів державної влади та військового командування додатковими повноваженнями.

Досліджуючи міжнародний досвід введення воєнного стану слід зазначити наступне. Практика введення воєнного стану існує у багатьох країнах світу. Вона ґрунтується на міжнародних правових актах, таких як:

1. Женевські конвенції 1949 року. Це чотири міжнародні договори, які встановлюють правові норми, що регулюють ведення війни та захищають людей, які постраждали від збройних

конфліктів. Ці документи передбачають певні принципи війни, а саме: гуманність (усі учасники збройних конфліктів повинні поводитися один з одним людяно, незалежно від їхньої етнічної приналежності, віросповідання, політичних переконань чи інших факторів), розрізнення (цивільне населення та військовополонені повинні бути чітко розрізнені, і до них слід застосовувати різні правила), захист цивільного населення (цивільне населення не повинне бути об'єктом нападу, і до нього слід ставитися з повагою до їхнього життя, гідності та особистої недоторканості), захист військовополонених (військовополонені повинні утримуватися в гуманних умовах і з ними слід поводитися з гідністю) [4].

2. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій 1977 року. Це міжнародний договір, який розширює та доповнює Женевські конвенції 1949 року щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Основними цілями Додаткового протоколу є: забезпечення більш широкого захисту цивільного населення під час збройних конфліктів; заборона або обмеження використання певних видів зброї та методів ведення війни, які можуть завдати надмірних страждань або невибірково вражати цивільних осіб; підтвердження та розширення існуючих правових норм, що стосуються захисту військовополонених та інших осіб, які не беруть безпосередньої участі в бойових діях [3].

3. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. Це фундаментальний міжнародний договір, який встановлює загальні принципи та правила, що регулюють укладення, дію та припинення дії міжнародних договорів. Основними положеннями Віденської конвенції є: згода держав (міжнародні договори укладаються шляхом згоди держав, що беруть у них участь); добросовісне виконання (держави-учасниці міжнародних договорів повинні добросовісно виконувати свої зобов'язання, що випливають з цих договорів); *pacta sunt servanda* (договори, які укладені, повинні дотримуватися); тлумачення (міжнародні договори тлумачаться відповідно до добросовісного наміру сторін з урахуванням контексту, в якому вони були укладені); зміна та припинення дії (міжнародні договори можуть бути змінені або припинені лише за згодою всіх сторін) [2].

Ці документи встановлюють основні принципи та норми, що регулюють правовий режим воєнного стану.

За загальним правилом, існує декілька видів воєнного стану, які вводилися у різних країнах, а саме:

1) загальний воєнний стан: вводиться на всій території країни або в окремих її регіонах, де існує реальна загроза державній безпеці;

2) частковий воєнний стан: вводиться на окремих об'єктах або в частинах території країни, де існує підвищена небезпека терористичних актів, диверсій або інших злочинів;

3) надзвичайний стан: вводиться на короткий термін у разі виникнення стихійних лих, епідемій, епізоотій або інших надзвичайних подій, що можуть призвести до значних людських жертв або матеріальних збитків.

Доцільно звернути увагу на випадки та особливості введення воєнного стану у різних країнах світу. У США правовий режим воєнного стану не оголошується офіційно, більше того воєнний стан заборонений статтею 1 Конституції, яка забороняє військовим втручатися в громадські справи. Щоправда, за винятком повстання чи ситуації, яка суттєво загрожує безпеці громадськості. Натомість президент може ввести надзвичайний стан, який надає йому додаткові повноваження, наприклад, можливість мобілізувати війська, використовувати військову силу на території країни або вводити обмеження на свободу пересування та свободу слова.

Цікавим є те, що президент США може ввести надзвичайний стан самостійно, без згоди Конгресу, якщо він вважає, що існує загроза для національної безпеки. Надзвичайний стан може бути введений на строк до 60 днів, після чого він може бути продовжений Конгресом. До прикладу, правовий режим надзвичайного стану у США був введений Франкліном Рузвельтом під час Другої світової війни, щоб мобілізувати економіку та армію, а також Гаррі Труменом під час Корейської війни президент ввів надзвичайний стан, щоб контролювати ціни та заробітну плату.

З метою посилення заходів безпеки, надзвичайний стан у США було введено і Джорджем Бушем-молодшим після терактів 11 вересня 2001 року. Введення надзвичайного стану

в США завжди викликає суперечки. Критики стверджують, що це дає президенту занадто багато влади і може призвести до порушення прав людини.

Цікавим є досвід введення правового режиму воєнного стану у Великій Британії. У цій країні правовий режим воєнного стану може бути введений лише за згодою парламенту. Він надає уряду широкі повноваження, включаючи можливість вводити комендантську годину, затримувати людей без суду та ордеру, а також реквізувати майно. Під час Фолклендської війни 1982 року уряд Великої Британії ввів надзвичайний стан, щоб контролювати інформацію та обмежувати свободу пересування. Після терактів 7 липня 2005 року уряд ввів надзвичайний стан, щоб посилити заходи безпеки.

Певні особливості має введення правового режиму воєнного стану у Франції. Він ґрунтується на Конституції та низці законів, що регулюють повноваження влади та права громадян під час воєнних дій або серйозних загроз національній безпеці. Рішення про введення воєнного стану приймає Президент Республіки за згодою парламенту. Тривалість воєнного стану обмежена часом, необхідним для подолання загрози.

Президент Республіки отримує додаткові повноваження, включаючи можливість: 1) видавати декрети, що мають силу закону; 2) обмежувати свободи громадян, такі як свобода пересування, свобода слова та свобода зборів; 3) запроваджувати комендантську годину; 4) вводити цензуру; 5) розгорнути війська на території країни. При цьому, уряд отримує повноваження приймати надзвичайні економічні заходи, контролювати ЗМІ, забезпечувати громадський порядок, права громадян. Правовий режим воєнного стану у Франції має на меті забезпечити безпеку країни та її громадян під час воєнних дій або серйозних загроз національній безпеці.

Схожою до Франції є процес введення правового режиму воєнного стану у Польщі. Проте, у Польщі Президент Республіки має більше повноважень під час воєнного стану, ніж у Франції. Воєнний стан може бути введений на більш тривалий термін, ніж у Франції, а контроль за діяльністю влади під час воєнного стану здійснюється лише парламентом, без участі Конституційного суду. У грудні 1981 року генерал

Войцех Ярузельський запровадив у Польщі воєнний стан для придушення руху протесту на чолі з першою незалежною профспілкою «Солідарність» на чолі з Лехом Валенсою. Пізніше, В. Ярузельський виправдовував цей крок тим, що це була єдина можливість уникнути збройного втручання з боку СРСР та країн Варшавського договору.

Досить свіжим є приклад та досвід введення воєнного стану у Філіпінах, а саме у травні 2017 р. воєнний стан було оголошено на філіппінському острові Мінданао. Приводом до цього стала спроба захоплення бойовиками-ісламістами міста Мараві. Цей режим дозволив військовим стежити за правопорядком і затримувати людей без висунення звинувачень протягом тривалого часу. Впродовж 2018 р. режим воєнного стану кілька разів розширювали за ініціативи президента Родріго Дутерте, який мотивував це необхідністю повної нейтралізації прибічників угруповання «Ісламська держава» на Філіппінах [9].

Висновки. Міжнародний досвід свідчить про те, що введення воєнного стану є ефективним інструментом для захисту держави від зовнішньої агресії та внутрішніх загроз. Встановлено, що правовий режим слід розглядати як сукупність правових норм, які визначають та регулюють правовий статус конкретних суб'єктів (визначає їх права та обов'язки та порядок їх реалізації), відносин, процесів у певній сфері. Визначено, що основними цілями введення в країні правового режиму воєнного стану, є: забезпечення обороноздатності країни в умовах воєнної агресії; захист життя, здоров'я, прав та свобод людей та громадян; забезпечення належного функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування; забезпечення публічного порядку та безпеки.

Встановлено, що введення правового режиму воєнного стану вимагає оперативного та ефективного реагування державних органів на загрози національній безпеці, що обумовлює необхідність чіткого правового регулювання. Введення такого режиму є крайнім заходом, який вживається державою у надзвичайних ситуаціях, пов'язаних з військовою агресією, загрозою державному суверенітету, територіальній цілісності або конституційному ладу.

Цей режим передбачає суттєве обмеження прав і свобод громадян, а також наділення органів державної влади та військового командування додатковими повноваженнями.

Однак важливо зазначити, що цей режим не повинен використовуватися для необґрунто-

ваного обмеження прав і свобод громадян або для узурпації влади. Визначено, що важливим є те, щоб після закінчення воєнного стану всі обмеження прав і свобод громадян були скасовані, а повноваження органів державної влади повернуті до попереднього рівня.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Басс О. В., Корж-Ікаєва Т. Г. Правовий режим воєнного стану та його адміністративно-правове забезпечення в умовах повномасштабного збройного конфлікту в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 5. С. 489–492.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року: міжнародний документ від 23.05.1969. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: міжнародний документ від 12.08.1949 № 995_154. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Петришин О. В. Правовий режим державного управління : навчальний посібник. К. : Юридична Україна, 2002. 336 с.
6. Піренков М. І. Теорія права та держави : навчальний посібник. Київ : Юридична Україна, 2006. 416 с.
7. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
8. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
9. Савчук Т. Воєнний стан: як це відбувалося в інших країнах. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/martial-law-around-globe/29621742.html>
10. Скрипка С. С. Правовий режим воєнного стану. Проблеми сучасної поліцейстики : тези доп. ІІІ наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 11 трав. 2023 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 200–202.
11. Шишкін В. М. Надзвичайний стан в Україні: правові засади та практика застосування. Київ : Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. 384 с.
12. Яковлев О. А. Категорія «правовий режим» у трудовому праві: постановка питання і підходи до його вирішення. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. Вип. 1 (4). С. 158–161.